

Sylvia J. Wojciechowska
<http://orcid.org/0000-0001-7390-6952>
 Uniwersytet Ignatianum w Krakowie
sylvia.wojciechowska@ignatianum.edu.pl
 DOI: 10.35765/pk.2024.4502.11

Conradowskie *Zwierciadło morza*, czyli glosa do nowoczesności

STRESZCZENIE

Bogata spuścizna Josepha Conrada obejmuje wiele gatunków literackich, na których tle *Zwierciadło morza* wyróżnia się zarówno pod względem nietypowej formy, jak i treści. Pomimo niezwyklej popularności, jaką cieszyło się pierwsze wydanie *Zwierciadła morza*, utwór ten należy dziś do mniej znanych dzieł pisarza i zazwyczaj analizowany jest głównie pod względem formalnym jako przykład wczesnomodernistycznej autobiografii. Poniższy artykuł podejmuje próbę interpretacji nie formy, a przesłania zawartego w dygresjach o zmianach z przełomu XIX i XX w., których pierwsze symptomy zauważył Conrad. Obierając teorię „płynnej nowoczesności” sformułowaną przez Zygmunta Baumana za istotny punkt odniesienia dla podjętych rozważań, dowodzę, iż *Zwierciadło morza* można odczytać jako zapis doświadczenia przejścia ku nowej rzeczywistości, u której podstaw leży redefinicja czasoprzestrzeni. Namysł nad czasem i jego postrzeganiem stanowi punkt wyjścia dla przedstawionej poniżej interpretacji Conradowskiego *Zwierciadła morza*, którego spektrum rozważań najwyraźniej wybiega poza zainteresowania autobiografii jednostki: czerpiąc z bogactwa własnych wspomnień, jego autor formułuje refleksję na temat re-definicji czasu i przestrzeni. Takie odczytanie *Zwierciadła morza* pozwala uznać ten tekst za cenny komentarz do procesów zachodzących w obrębie percepcji czasu w dobie nowoczesności.

SŁOWA KLUCZE: płynna nowoczesność, akceleracja, postęp technologiczny, nowa biografistyka, autobiografia modernistyczna

ABSTRACT

Joseph Conrad's *The Mirror of The Sea*: A Gloss Over Modernity

The Mirror of the Sea does not exactly belong within the innermost circle of Joseph Conrad's literary legacy. Even though it met with an immediate success upon its publication, today it mainly attracts critical attention on the merit of its intricate form rather than as a commentary on technology and progress. By contrast, this article is focused upon the content of certain side notes, digressions, and implications exhibiting a stable juxtaposition of the past with the

present. With Zygmunt Bauman's theory of *liquid modernity* as a theoretical backdrop, the paper argues that *The Mirror of the Sea* gives expression to the processes of acceleration that became perspicuous at the turn of the 19th and 20th centuries. Apparently, a re-definition of the relation between time and space followed in the footsteps of the technological advances, which seems to be a central issue in *The Mirror of the Sea*. Hence, the early-modernist autobiography appears as a valuable commentary upon the changing notion of time at that outset of modernity.

KEYWORDS: liquid modernity, acceleration, technological revolution, modernist autobiography, the new biography

Wstęp

Opublikowane przez Josepha Conrada w 1906 r. *Zwierciadło morza. Opowieść*¹ nie zajmuje znaczącej pozycji w rankingach poczytności dzieł wczesnego modernisty²: już w przedbiegach zostaje zdeklasowane przez słynne *Jądro ciemności* (1899) czy *Lorda Jim* (1900)³. Co ciekawe, obecny niski status tej autobiograficznej narracji marynistycznej (Glazzard w: Stape, 2015, s. 59) jest zgoła odmienny od niezmiernej popularności oraz uznania, jakimi *Zwierciadło morza* cieszyło się w pierwszej dekadzie XX wieku: jego artyzm wychwalali zarówno Anglicy (Ada Galsworthy, John Galsworthy, Henry James, Edward Garnett, Hugh Walpole, Rudyard Kipling, H.G. Wells)⁴, jak i Polacy. W tym kontekście warto przypomnieć zapewnienia Stefan Żeromskiego w przedmowie do polskiego wydania *Fantazji Almayera* (1923), iż „[k]tokolwiek pragnie zapoznać się z twórczością tego pisarza [Conrada], winien według mnie zacząć od *Zwierciadła morza*” (w: Jabłkowska, 1961: s. 189). Andrew Glazzard przypisuje spadek poczytności *Zwierciadła morza* jego beletrystycznej szacie oraz znacznemu udziałowi fikcji literackiej w narracji zadeklarowanej jako

- 1 Pelen angielski tytuł tej kroniki brzmi: *The Mirror of the Sea. Memories and Impressions*.
- 2 Mimo iż Joseph Conrad zaczął publikować swoje dzieła w Anglii lat 90. XX w., uznaje się go za prekursora modernizmu. Franz Kuna wymienia Conrada obok Franza Kafki i Thomasa Manna w *Modernism. A Guide to European Literature. 1890–1930* pod redakcją Malcolma Bradbury'ego i Jamesa McFarlane'a (1991, s. 443).
- 3 Zob. ranking poczytności literatury anglojęzycznej z lat 1998/1999 na stronie <https://sites.prh.com/modern-library-top-100> (dostęp: 26.07.2023). Conrad jest tu wymieniony jako autor *Tajnego agenta*, *Nostromo* oraz *Jądra ciemności* i *Lorda Jima*. O zmianach w obrębie kanonu Conradowskiego pisze Andrew Purssell w rozdziale zatytułowanym „Making the Conrad Canon” (Stape, 2015, s. 1–14).
- 4 Zob. listy tych osób do Conrada, przytoczone w: *A Portrait in Letters: Correspondence to and about Conrad*, pod redakcją J.H. Stape'a i Owena Knowlesa, 1996, s. 53–59.

autobiografia (w: Stape, 2015, s. 58–59). Specyficzna rama kompozycyjna oraz nietypowy sposób prowadzenia wywodu, wymagający od czytelnika skupienia uwagi na detalach i najdrobniejszych szczegółach opisu czasoprzestrzeni (Greaney w: Stape, 2015, s. 106–107)⁵ okazuje się nie lada wyzwaniem dla odbiorcy żyjącego w czasach „płynnej nowoczesności” (Bauman, 2000). Współczesny czytelnik spodziewa się bowiem natychmiastowej gratyfikacji w postaci wartkiej akcji i jasno sformułowanych wniosków (Carr, 2010, s. 150–176)⁶, jakich trudno doszukać się w twórczości Conrada słynącego przecież z niedopowiedzeń i aluzyjności przekazu. Poniższy artykuł zawiera próbę wyjaśnienia tej wyraźnej zmiany w recepcji *Zwierciadła morza* poprzez jego odczytanie jako literackiego zapisu doświadczenia przejścia, którego doświadczyli współcześni Conrada, a który utracił dziś swą czytelność z racji zgoła odmiennego kategoryzowania czasu i przestrzeni przez współczesnego czytelnika.

Czas a nowoczesność

Początek wieku XX to czas szczególny w historii literatury europejskiej: pisarze podjęli wtedy próbę literackiego przedstawienia ówczesnego świata w pionierski sposób – tak nowatorski, iż Herbert Read, wybitny krytyk sztuk pięknych i literatury okresu modernizmu, określił rewolucję artystyczną pierwszej połowy XX w. mianem „devolution, some would say (...) dissolution”, a więc dosłownie „dewolucji” (Read w: Bradbury i McFarlane, 1991, s. 20). Mimo iż zarówno angielskie „devolution”, jak i „dissolution” mają swoje samodzielne znaczenia, ich łacynizowana forma została tu utrzymana z dwóch powodów: po pierwsze, z racji semantyki, gdyż „dewolucja” sugeruje ideę zaprzeczonej, być może unicestwionej rewolucji, a więc podkreśla fakt kategorycznego zerwania więzi ze stanem pierwotnym⁷; po drugie, ponieważ pole semantyczne „dissolution” obej-

5 Cechą charakterystyczną stylu Conrada jest wieloznaczność semantyczna (Greaney w: Stape, 2015, s. 103–109), zaś niespieszny sposób przedstawiania zdarzeń zyskał sobie miano tzw. „delayed decoding” (Watt, 1984, s. 204), to jest „opóźnione[go] rozszyfrowani[a]” (Adamowicz-Pośpiech, 2019, s. 26), które wstrzymuje proces wyjaśniania wcześniejszych zdarzeń. Obie właściwości stylu Conrada wymagają od czytelnika skupienia uwagi na detalach oraz uważnej lektury.

6 W swojej analizie współczesnych nawyków czytelniczych Carr podkreśla, iż współczesny człowiek konsultuje przede wszystkim zawartość zbiorów internetowych, które nie pozostawiają przestrzeni dla głębszych rozważań (2010, s. 220); to z kolei ma wpływ na sposób przyswajania i zapamiętywania danych. Zob. rozdział 9 (2010, s. 177–197).

7 W języku łacińskim przedrostek de-, podobnie jak starogreckie a-, wyraża zaprzeczenie znaczenia lexemu, który poprzedza. Zatem w przeciwieństwie do „ewolucji”, „dewolucja” konotuje całkowite zniweczenie istoty „rewolucji”.

muje w swym spektrum kategorię płynności⁸, co naturalnie przywodzi na myśl teorię Baumana na temat natury transformacji, która dokonała się w XX w.

Zgodnie z hipotezą sformułowaną przez niedawno zmarłego polskiego socjologa, Zygmunta Baumana (1925–2017), znaną jako koncepcja „płynnej nowoczesności”, zmiany zachodzące w XX w. w Europie i na świecie⁹ wzięły swój początek w zasadniczym przedefiniowaniu ram podstawowych kryteriów czasoprzestrzeni. W *Liquid Modernity* (2000) Bauman zauważa, że gwałtowny progres, jaki dokonał się w obrębie światowego handlu, transportu i komunikacji w ostatnim stuleciu, a w istocie odzwierciedlony również w stratyfikacji społeczeństw i statusie ich poszczególnych członków, był wynikiem stopniowego przedefiniowania kategorii czasu i przestrzeni: od czasów renesansu do końca XIX w., to jest w erze nowoczesności (Adams, 2003, s. 3), czas i odległość były wzajemnie skoordynowane, a więc mile i kilometry postrzegano przez pryzmat czasu, jaki był potrzebny, by je przemierzyć. W dobie podbojów geograficznych czas stał wymiernym narzędziem pozyskania przestrzeni (Bauman, 2017, s. 110–113) i stanowił stabilną (*stable*) kategorię ekonomiczną¹⁰. Wraz z nastaniem rewolucji przemysłowej i modernizacją technologiczną, czas i przestrzeń uległy stopniowemu rozłamowi, a pierwsza z tych kategorii uwolniła się od drugiej pod koniec XX w. Zdaniem Baumana, obecnie żyjemy w czasach tzw. natychmiastowości (*instantaneity*) – za pośrednictwem internetu możemy przemierzać setki kilometrów w przeciągu milisekund (2017, s. 117–120). W wieku XX czas stracił na znaczeniu.

Powyższa dyskusja sugeruje, iż zmiany dokonujące się w sposobie postrzegania i kategoryzowania czasu, zarówno przez ludzi nauki, jak i zwykłych obywateli, ukształtowały istotę i ramy czasowe epoki nowoczesności¹¹. Jak zauważa Bauman (2017, s. 8–9), nowoczesność zaczęła się w momencie, gdy człowiek pokusił się o naukową refleksję na temat czasu oraz nadał mu wymiar historyczny (2017, s. 8). Zasadnicze przedefiniowanie czasu – dla części naukowców stanowiące początek nowej ery

8 Wśród wielu znaczeń łac. czasownika *dissolvo*, 3, -vi, -utum można wymienić „rozpuszczać, roztopiać, rozmiękczać” (Plezia, 1998, s. 210; A. 4), czyli ten proces, któremu zdaniem Baumana podlegały „stabilne” niegdyś kategorie czasoprzestrzeni.

9 Bauman zauważa, iż „płynna nowoczesność” jest fenomenem o zasięgu światowym, choć czas i tempo zmian zachodzących w różnych częściach globu było niejednolite – 2017, s. XII–XIII.

10 Bauman przytacza wyniki badań Maxa Webera (2017, s. 59–63) oraz wprowadza pojęcia *heavy vs. light capitalism*: *heavy (solid) capitalism* korzysta z niewzruszonego powiązania czasu z przestrzenią (*solid modernity*), natomiast *light (liquid) capitalism* zakłada „upłynnienie” czasu (dosł. „likwidację” – *liquidation*) oraz jego wyzwolenie się spod prymatu przestrzeni jako niezależnej kategorii (2017, s. 54–59).

11 Na ten temat zob. rozdział „The Experience of Time” w: Armstrong, 2005, s. 12–19.

ponowoczesności (Lyotard, 1997) – w ujęciu Baumana oznacza koniec czasów „stabilnej nowoczesności” (*stable modernity*), ustępującej miejsca „płynnej nowoczesności” (*liquid modernity*). Namysł nad czasem i jego postrzeganiem stanowi punkt wyjścia dla przedstawionej poniżej interpretacji Conradowskiego *Zwierciadła morza*, którego spektrum rozważań moim zdaniem wybiega poza pole zainteresowania autobiografii jednostki: czerpiąc bogactwa własnych wspomnień, jego autor formułuje refleksję na temat re-definicji czasu i przestrzeni dokonanej przez jemu współczesnych. W moim odczytaniu narracja w *Zwierciadle morza* przybiera charakter refleksyjno-biograficzny¹², stając się w równym stopniu świadectwem epoki, co życia tego autora.

Zwierciadło morza: auto/biografia modernistyczna

Szeroko pojęta transformacja przełomu XIX i XX w. znalazła swoje odzwierciedlenie w literaturze tego okresu zarówno w obrębie podejmowanej tematyki, jak i na płaszczyźnie formalnej: ówcześni auto/biografowie szukali nowej szaty dla wspomnień, które nierzadko zadziwiała czytelnika intymnością zwierzeń oraz nowatorskim sposobem prowadzenia narracji, wyróżniającym się brakiem ciągłości narracyjnej i pozornym chaosem świata przedstawionego. Spośród wielu cennych auto/biografii okresu modernizmu – impresjonistycznej trylogii Henry’ego Jamesa¹³, *The Autobiography of Alice B. Toklas* autorstwa Gertrude Stein¹⁴ czy kilku tomów wspomnień Forda Maddoxa Forda¹⁵ – wymienić należy przede wszystkim *Moments of Being* Virginii Woolf. Jest to literacki przykład tzw. nowej biografistyki, której założenia teoretyczne pisarka przedstawiła w eseju zatytułowanym „The New Biography”. Próbując należycie

12 Zagadnienie wzajemnego przenikania się biografii i autobiografii zostało omówione w: Buchholtz, 2011, s. 19–43 oraz s. 93–159. Za Buchholtz w dalszej części artykułu stosuję ukośnik, który ma sugerować płynne ramy tych gatunków.

13 Jamesowską trylogię tworzą nietłumaczone dotąd na język polski wspomnienia zatytułowane: *A Small Boy and Others* (1913), *Notes of a Son and Brother* (1914) oraz niedokończone *The Middle Years* (1917). Zob. Maunsell, 2018, s. 37–62.

14 Choć tytuł sugeruje inaczej, autorką *The Autobiography of Alice B. Toklas* jest Gertrude Stein – kwestia ta została znakomicie omówiona w Maunsell, 2018, s. 154–157.

15 W kontekście tego artykułu na szczególną uwagę zasługuje tom *Joseph Conrad: A Personal Remembrance* (1924), zawierający osobiste wspomnienia związane z postacią Conrada, zmarłego 3 sierpnia 1924 r. Napisany w przeciągu dwóch miesięcy po śmierci pisarza tom auto/biograficzny został opublikowany jeszcze w tym samym roku. Zob. Maunsell, 2018, s. 63–93.

uchwycić naturę przemian zachodzących w obrębie tzw. *life writing*¹⁶ od czasów wczesnego modernizmu, Woolf zapewnia (2012, s. 149–150), iż cel tzw. nowej auto/biografistyki pozostaje wciąż ten sam: jest nim ukazanie opisywanej osobowości w sposób zgodny z prawdą – to znaczy taki, który w miejsce wysublimowanych i nierzadko wyidealizowanych portretów zachowanych na kartach historii, we wnętrzach muzeów czy w publikacjach wiktoriańskich, proponuje autentyczny obraz osobowości danej postaci (2012, s. 150). Autorka zapewnia, że tak rozumiana prawda biograficzna może pomijać milczeniem wiele faktów z życia danej osoby, jednocześnie pozostawiając autorowi znaczną swobodę w doborze elementów tworzonego szkicu. W ten sposób niegdysiejszy kronikarz staje się artystą, zapewnia Woolf (2012, s. 152)¹⁷.

Choć esej „The New Biography” został opublikowany w 1927 r., to jest trzy lata po śmierci Conrada i ponad dwie dekady od publikacji jego *Zwierciadła morza*, wydaje się, że marynistyczna autobiografia tego pisarza zasadniczo przystaje do modelu opisanego przez Woolf¹⁸. *Zwierciadło morza* wprowadziło w osłupienie swych czytelników, którzy przeczytawszy w Przedmowie Autora¹⁹, iż zamierzał on „odsłonić z bezpośredniością ostatniej spowiedzi, jaki był [jego] związek z morzem” (1969, s. 5), nie znaleźli w niej intymnych wyznań, zamiast nich zaś „zapisk[i] [...] raczej przypadkowych wydarzeń” (1969, s. 8). Selektywność doboru treści biograficznych postulowana przez Woolf (2012, s. 152) pozwoliła Conradowi już na początku wieku XX uwypuklić wagę „zdarzeń nie zawsze wybitnych lub uderzających” (za: Conrad, 1969, s. 8), w których zamiast herośw partycypowali zwykli śmiertelnicy. Złożony portret marynarskiego życia zawarty w czterdziestu dziewięciu sekcjach *Zwierciadła morza*, gdzie fragmenty o charakterze kronikarskim przeplatają się z anegdotami i dialogami stosownymi raczej dla fikcji literackiej, musiały zaważyć o wyjątkowości tego dzieła, nawet dziś jeszcze określanego mianem swoistego „anomalium” (Glazzard w: Stape, 2015, s. 58). Niezwykła, hybrydowa

16 Na temat zawiloci terminologicznych oraz gatunkowych dotyczących auto/biografii zob. Buchholtz, 2011, s. 20–24.

17 Por. „It [the new biography] is not a biography because it has the freedom, the artistry of fiction” – Woolf, 2012, s. 154.

18 Woolf odwołuje się do biografii *Some People*, autorstwa Sir Harolda Nicolsona, brytyjskiego dyplomaty i męża jej bliskiej przyjaciółki, Vity Sackville-West. Ów wybór można uzasadnić bliską znajomością z Nicolsonem i niewątpliwym podziwem pisarki dla tego dzieła. Z kolei jej stosunek do Conrada pozostawał ambiwalentny: choć ceniła niektóre jego dzieła i uznawała jego geniusz (1984, s. 223), aż do śmierci postrzegala go jedynie jako „gościa” w Anglii, czemu daje wyraz w esej „Joseph Conrad” (1984, s. 223).

19 Przedmowa Autora została opublikowana dopiero w roku 1919. Na temat motywacji zob. Pacukiewicz, 2011, s. 153–154.

forma tego utworu²⁰, wiążąca fikcję z faktami historycznymi, przykuwa uwagę dzisiejszego czytelnika w równym stopniu co jego walory merytoryczne: *Zwierciadło morza* jest moim zdaniem zapisem doświadczenia przejścia całego pokolenia Europejczyków z rzeczywistości wiktoriańskiej, regulowanej przez upływ czasu postrzeganego w sposób tradycyjny, to jest „stabilny” według terminologii Baumana (*stable modernity*), ku nowoczesności „upłynnionej” (*liquid modernity*), w której czas i przestrzeń uległy stopniowemu przededefiniowaniu. Wyjątkowość treści i formy legitymizuje olbrzymią poczytność tego utworu wśród czytelników brytyjskich na początku XX w. (Jablłowska, 1961, s. 189).

Zwierciadło morza: stratum i substratum

Glazzard słusznie zakłada, iż znaczna część odbiorców może odczytać *Zwierciadło morza* jako li tylko szereg scen z życia żeglarzy, opartych na osobistych wspomnieniach powieściopisarza niestroniącego od dygresji i zabarwionych ironią obrazów przeszłości, charakterystycznych raczej dla beletrystyki niż autobiografii. Ten sam krytyk podkreśla jednak, iż taka interpretacja *Zwierciadła morza* umniejsza jego znaczenie jako niezwykłego zapisu doświadczeń żeglarza, którego ostatecznym przeznaczeniem było zostać artystą słowa (w: Stape, 2015, s. 59). Przychylając się do stanowiska Glazzarda, proponuję jeszcze inne odczytanie doniosłości tej kroniki marynistycznej: moim zdaniem *Zwierciadło morza* przemawia do czytelnika na dwóch płaszczyznach, to jest autobiograficznej, gdy autor wypowiada się tylko w swoim imieniu, oraz biograficznej²¹, kiedy głos mówiący jest głosem całego pokolenia, a zapis przeszłości osadza się na fundamentach doświadczeń wszystkich czytelników. Lekki ton Przedmowy Autora, napisanej na wyraźną prośbę wydawcy i włączonej do późniejszych wydań *Zwierciadła morza* (Conrad, 1969, s. 5), dotyczy stratum autobiograficznego i uwidacznia się w „najszerzych wyznaniach” autora (Conrad, 1969, s. 5), „spowiada[jącego] (...) się najpełniej nie ze swych grzechów, lecz ze swych wzruszeń” (1969, s. 8)²². Rozpatrywane z perspektywy autobiograficznej *Zwierciadło morza* jest cennym świadectwem przeszłości pisarza, niewolnym jednak od fikcji i faktycznych

20 Na temat kompozycji *Zwierciadło morza*, zob. Skutnik w: Zgorzelski, 1978.

21 O semantyce *bios* w auto/biografii, zob. Wojciechowska, 2023, s. 18 i 53.

22 Wobec ograniczonej objętości tego artykułu, mogę jedynie wspomnieć, iż według mnie Przedmowa Autora współuczestniczy w procesie kreacji wymagowanego wizerunku pisarza, określonego mianem aktu mitologizowania siebie – „self-mythologising” (Najder, 2007, s. X–XI). Zob. Najder, 2007.

niecisłości, a więc elementów, które później metodą indukcji Woolf uznała za reprezentatywne dla „nowej” biografistyki²³. Co ciekawe, jako że Conrad znany był ze swej niechęci do wystąpień publicznych, a nawet do pozowania do zdjęć czy portretów (Maunsell, 2018, s. 15), stwierdzenia zawarte w Przedmowie Autora wydają się zasadniczo sprzeczne z tym, co nawet Woolf zapamiętała o „gościu” z Polski, a mianowicie, że lubił on zaszyć się w swym domu na wsi i tam pracować, utrzymując kontakty jedynie z najbliższymi mu osobami i stroniąc od osobistych wyznań (1984, s. 223).

W obliczu powyższych ustaleń można więc uznać tę samą Przedmowę Autora za rodzaj metafikcyjnej kurtyny słownej przesłaniającej powagę głębszej refleksji nad zmianami obserwowanymi na początku XX w. – refleksji wypowiedzianej przez głos reprezentujący całe pokolenie. Substratum biograficzne jest moim zdaniem literackim zapisem reakcji na transformację, której doznali Europejczycy żyjący na początku XX w. a której Conrad potrafił nadać literacką formę. Ów zasadniczy przełom, jaki dokonał się na płaszczyźnie czasowości, dotyczył nowego odczucia wagi i znaczenia czasu, wyraźnie uwidaczniającego się na kartach *Zwierciadła morza*. Uważna lektura pozwala bowiem i dziś uchwycić istotę tego przejścia w kierunku „upłynnionych” ko-ordynatów czasoprzestrzeni.

Moim zdaniem nieprzypadkowo *Zwierciadło morza* otwiera akapit nawiązujący do przemierzania morskich przestworzy; właściwie cała sekcja zatytułowana „Zoczenie lądu i oderwanie się od brzegu” dotyczy żeglugi, a sposób obrazowania przywodzi na myśl wahadłowy ruch zegara i żaglowców, które „do brzegu podchodzą i giną” (Chaucer cyt. przez Conrada, 1969, s. 11)²⁴. Czas w sekcji pierwszej wyraźnie podporządkowany jest przestrzeni, a namysł nad jego wpływem inspiruje autora do refleksji na temat „bez-czasu” panującego na morzu, gdzie „każdy dzień życia na okręcie zdaje się tworzyć zamknięty krąg wewnątrz rozległego pierścienia obejmującego morski horyzont” (1969, s. 15). Czas i przestrzeń wzajemnie się przenikają, współzależąc od siebie i tworząc spójną całość. Ciekawe, że pod względem formalnym sekcja pierwsza podtrzymuje ów lekki ton przybrany przez autora w Przedmowie: pospieszna lektura sekcji pierwszej może prowadzić do wniosku, iż zasadniczo zawiera ona kilka udanych portretów żeglarzy z przeszłości autora, na przykład „zacn[ego] MacW.” (1969, s. 14) czy „kapitana B.” (1969, s. 17). Niemniej jednak

23 Por. dyskusja na temat sekcji *Tremolino* w *Zwierciadle morza* w Glazzard w: Stape, 2015, s. 60–61. Zob. również Najder, 1997, s. 98–99.

24 Fragment z Chaucerowskiego „The Frankeleyn’s Tale”, cytowany jako motto tej sekcji, zasługuje na osobny komentarz, który z racji ograniczonej objętości artykułu nie może być włączony. Zob. Conrad, 1969, s. 11.

pod warstwą autobiograficzną ukrywają się dygresje na temat czasoprzestrzeni, które stanowią spoiwo łączące te portrety w spójną całość, a które moim zdaniem reprezentują substratum biograficzne, zapoczątkowując tym samym dyskusję na temat „stabilnej” niegdyś przeszłości i „upłynniającej” terażniejszości.

Rozważania na temat wyjątkowości życia na morzu zawarte w sekcji pierwszej *Zwierciadła morza* stanowią jedynie wstęp do głębszego namysłu nad transformacją czasoprzestrzeni, której doświadczono na początku XX wieku. Kolejne sekcje zawierają bowiem coraz to nowe obrazy, które uzmysławiają czytelnikowi, jak zasadnicza zmiana nastąpiła w postrzeganiu czasu: głos reprezentujący całe pokolenie zauważa, że czas na morzu, niegdyś zawisły jedynie od naturalnych czynników, nagle niebezpiecznie przyspieszył, uzależniając świat morza od świata maszyn i technologii. Kluczem tego obrazowania jest zestawienie kontrastywne, które pozwala wciąż na nowo zestawiać żaglowce z parostatkami (1969, s. 40–41), marynarzy dnia wczorajszego z marynarzami jutra (1969, s. 40), sztukę rzemiosła z wykonywaniem przyziemnej pracy (1969, s. 34–35), a przeszłość z terażniejszością. Sekcją piątą *Zwierciadła morza* rozpoczyna refleksja nad zmianą jakości żeglowania, wynikającą z akceleracji codziennego życia:

Był czas, kiedy pierwszy oficer statku (...) czuwał (...), aby zapewnić statkowi łatwą i szybką podróż.

Gorączkowość współczesnego życia, urządzenia służące dla załadowania i wylądowania w dokach, posługiwanie się dźwigami, które pracują szybko i nie chcą czekać, naglenie do pośpiechu, nawet sam rozmiar statku, wszystko to utrudnia współczesnemu marynarzowi ogarnięcie przez niego całkowitej wiedzy o swoim rzemiośle (1969, s. 59).

Mimo że powyższy cytat dotyczy żeglugi i załadunku, z którym przecież tylko nieliczni czytelnicy byli zaznajomieni, fragment ten pozostaje w pełni zrozumiały dla laika, gdyż jego filarami są pojęcia i frazy dobrze znane każdemu odbiorcy: wyrażenie „był czas” odpowiednio przygotowuje do pełnego odbioru znaczenia kontrastu pomiędzy pierwszym i drugim akapitem. Co ciekawe, fraza „był czas” nie tylko wprowadza czytelnika w nastrój rozmyślań nad przeszłością, ale wspaniale uwypukla dosłowny brak czasu, a więc „bez-czas”, „gorączkow[ego] współczesnego życia”, którego „szybk[i]” pęd i „pośpiech” i dziś dobrze znamy. Okazuje się zatem, że chociaż *Zwierciadło morza* snuje przede wszystkim opowieść o charakterze autobiograficznym, z wieloma postaciami i zdarzeniami przywołanymi z pamięci autora i umiejscowionymi na pierwszym planie

szkicowanych obrazów, w ich tle, czy raczej, na płaszczyźnie substratum, zawarte zostały istotne komentarze dotyczące rzeczywistości zmieniającej się wokół pisarza i jemu współczesnych. „Każdy człowiek jest dzieckiem swojej epoki”, stwierdza głos autobiograficzny (1969, s. 90). Epoka Conrada była epoką przejścia, z czego pisarz-marynarz zdawał sobie sprawę, gdy konstatawał rozmiar i jakość zmian zachodzących na morzu, po którym niegdyś pływały statki żaglowe, a które zostały wyparte przez parowce. Ten element modernizacji, niweczący więc żeglarza z żywiołem, jest dla autora wymownym znakiem czasu, na tyle obrazowym i czytelnym, że staje się symbolem postępu w *Zwierciadło morza*:

(...) współczesny okręt, który jest parowcem, dokonywa [sic] rejsów na innych zasadach: nie stosuje się do pogody i nie idzie morzu na rękę. Dostaje miazdzące ciosy, lecz posuwa się naprzód; jest to uparta walka, nie zaś bitwa według zasad strategii. Maszyny, stal, ogień, woda, para wkroczyły między człowieka a morze. Współczesna flota nie tyle posługuje się morzem, co wyzyskuje utarte szlaki. Współczesny statek nie jest igraszką fal. Można powiedzieć, że każda z jego podróży jest tryumfalnym parciem naprzód (1969, s. 90).

Mimo iż, powyższy fragment opisuje przemieszczanie się po morzach i oceanach, sposób położenia nacisku na znaczeniu nowoczesnych technologii – nowoczesnych dla Europejczyków z początku XX w. – może przywołać na myśl inne środki komunikacji, w tym lądowej: dla wielu Brytyjczyków podróż koleją musiała również oznaczać zawierzenie swego życia maszynom, ogniom i stali; w tym przypadku wyzyskiwano nietknięte wcześniej przez postęp tereny wiejskie. Powyższy fragment wydaje się nadawać postępowi technologicznemu wyraziste rysy mechanicznego świata maszyn, dla których przestrzeń jest „utartym szlakiem” prowadzącym ku „wyzysk[owi]”, a czas, jak statek, „posuwa się naprzód” i „tryumfaln[ie] p[rze] naprzód,” nie zwracając uwagi na ludzkie odczucia.

Zwierciadło morza: glosa do procesów transformacji

To, iż początkowo „imię Conrada kojarzono niezmiennie z tą właśnie książką [S.J.W. – *Zwierciadło morza*]” (Jabłkowska, 1961, s. 189), zdaje się świadczyć o sile wymowy tego utworu, w którym czytelnicy, przecieży tylko w sporadycznych przypadkach niegdysiejsi żeglarze, dostrzegli i docenili nie tylko piękno nakreślonych scen z życia na morzu i „atmosfer[ę] wielkiej ciszy i spokoju” (Jabłkowska, 1961, s. 189), ale również refleksję na

temat zachodzących przemian w otaczającym ich świecie. Można pokusić się o stwierdzenie, iż Conrad znalazł sposób, by ubrać w słowa i znaleźć odpowiednie środki wyrazu dla zobrazowania początków transformacji, której wiele dekad po jego śmierci inny Polak żyjący w Wielkiej Brytanii nadał imię „płynnej nowoczesności”. Spostrzeżenia i dygresje, włączone jakby przypadkiem, ale niezmiernie ważne, zarówno dla kompozycji *Zwierciadła morza*, jak i dla jego przesłania, zdają się stanowić głos do procesów transformacji. Mimo iż glosa ta została zapewne przypisana do tekstu głównego nieświadomie, z perspektywy naszych dzisiejszych doświadczeń jest ona w pełni czytelna. Jak stwierdza Bauman, „wyścig, niczym niezakłócony, wciąż trwa” (2018, s. 11) i może to być ten sam wyścig, w którym uczestniczono na początku XX w.: wyścig z czasem, który ze „stabilnej” kategorii w parze czaso-przestrzeni skierował się ku „upłynnionej” rzeczywistości pośpiechu i akceleracji. Taki stan rzeczy najwyraźniej frapował Conrada i zastanawiał współczesnych, skoro H.G. Wells wychwalał cudowny spokój („the wonderful calm” – w: Stape i Knowles, 1996, s. 53), jaki płynął z tych wspomnień, a sam autor z zamiśleniem stwierdzał, że „na tym świecie (...) wszystko zmienia się szybciej od sunących chmur, odbitych w zwierciadle morza” (1959, s. 35). Zwrot ku przeszłości, choć naturalny w autobiografii, jest w *Zwierciadle morza* czymś więcej niż typowym wyznacznikiem gatunkowym dla tego typu narracji, stanowi bowiem ważny komentarz dla transformacji początku XX w., która z upływem lat stała się coraz lepiej widoczna, a której pierwsze symptomy Conrad zarejestrował na kartach swej zaskakującej, „nowej” auto/biografii.

BIBLIOGRAFIA

- Adamowicz-Pośpiech, A. (2005). The Mosaic Structure of *Lord Jim*. A Survey of the Genres and Literary Conventions Present in This ‘Free and Wandering Tale’. W: W. Krajka (red.), *Beyond the Roots: The Evolution of Conrad’s Ideology and Art*. (red.). W: W. Krajka (red.), *Conrad: Eastern and Western Perspectives*. Vol. XII. Lublin, New York: East European Monographs – Maria Curie-Skłodowska University – Columbia University Press, 39–62.
- Adamowicz-Pośpiech, A. (2008). Joseph Conrad’s *A Personal Record*: An Anti-Confessional Autobiography? W: W. Kalaga, M. Kubisz, i J. Mydla (red.), *Repetition and Recycling in Literary and Cultural Dialogues*. Częstochowa: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Lingwistycznej.
- Adamowicz-Pośpiech, A. (2019). „Przyjdź i poznaj mniej”: refrakcje, adaptacje i symplifikacje *Jądra ciemności* J. Conrada w kulturze polskiej XXI

- wieku. *Rocznik przekładoznawczy. Studia nad teorią, praktyką i dydaktyką przekładu*, nr 14, 17–41.
- Armstrong, T. (2005). *Modernism*. Cambridge: Polity Press.
- diBattista, M. i Wittman, E. (red.). (2014). *Modernism and Autobiography*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bauman, Z. [2000] (2017). *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Bauman, Z. (2018). *Retrotopia. Jak rządzi nami przeszłość*, tłum. K. Lebek. Warszawa: PWN.
- Bradbury, M. i McFarlane, J. (red.). (1991). *Modernism. A Guide to European Literature. 1890–1930*. London: Penguin Books.
- Buchholtz, M. (2011). *Henry James i sztukę auto/biografii*. Toruń: Wydawnictwo UMK.
- Carr, N. (2010). *The Shallows. How the Internet Is Changing the Way We Think, Read and Remember*. New York: Atlantic Books.
- Conrad, J. (1968). *The Mirror of The Sea: Memories and Impressions. A Personal Record: Some Reminiscences*. London: Dent and Sons.
- Conrad, J. (1969). *Zwierciadło morza. Opowieść*, przeł. A. Zagórska. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Conrad, J. (1923). *Fantazja Almayera: opowieść o wschodniej rzece*, tłum. A. Zagórska, przedmowa S. Żeromski. Warszawa: Ignis.
- Czapnik, S. (2016). Wprowadzenie: młody Zygmunt Bauman jako marksista. W: S. Czapnik i A. Kuszta (red.), *Płynna nowoczesność*. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 13–30.
- Dominiak, Ł. i Michalak, B. (2012). Polityka na nowo odkrywana. W: Ł. Dominiak i B. Michalak (red.), *Ponowoczesność w poszukiwaniu nowej wizji polityki*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK, 7–26.
- Glazzard, A. (2015). Letters and Autobiographical Writings. W: J.H. Stape (red.), *The New Cambridge Companion to Joseph Conrad*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Greaney, M. (2015). Conrad's Style. W: J.H. Stape (red.), *The New Cambridge Companion to Joseph Conrad*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Heydel, M. (2011). Zwyczajna czytelniczka i niezwykła eseistka. *Tygodnik Powszechny* 16. Pozyskano z: <https://www.tygodnikpowszechny.pl/zwyczajna-czytelniczka-i-niezwykla-eseistka-140766> (dostęp: 18.09.2023).
- Jabłkowska, R. (1961). *Joseph Conrad. 1857–1924*. Wrocław, Warszawa, Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Jasanoff, M. (2018). *Joseph Conrad i narodziny globalnego świata*, tłum. K. Cieślak i M. Miłkowski. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Liotard, J.-F. (1997). *Kondycja ponowoczesna*, tłum. M. Kowalska i J. Migański. Warszawa: Aletheia.
- Maunsell, J.B. (2018). *Portraits from Life. Modernist Novelists and Autobiography*. Oxford: Oxford University Press.

- Najder, Z. (1997). *Conrad in Perspective: Essays on Art and Fidelity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Najder, Z. (2007). *Joseph Conrad: A Life*, tłum. H. Najder. Rochester: Camden House.
- The Modern Library Ranking List*. Pozyskano z: <https://sites.prh.com/modern-library-top-100> (dostęp: 26.07.2023)
- Pacukiewicz, M. (2011). „Inna tkanina”. Jawne i ukryte w przedmowach Josepha Conrada. *Napis. Pismo poświęcone literaturze okolicznościowej i użytkowej*, nr 17, 153–168.
- Pacukiewicz, M. (2012). Cultural Aspects of Joseph Conrad's Autobiography. On the Digressive Structure of *Some Reminiscences*. *Yearbook of Conrad's Studies (Poland)*, nr 7, 69–83.
- Plezia, M. (1998). *Słownik łacińsko-polski*. Tom II. Warszawa: PWN.
- Purcell, A. (2015). Making the Conrad Canon. W: J.H. Stape (red.), *The New Cambridge Companion to Joseph Conrad*. Cambridge: Cambridge University Press, 1–14.
- Skutnik, T. (1978). O semantyce kompozycji *Zwierciadła morza*. W: A. Zgorzelski (red.), *O kompozycji tekstu Conradowskiego*. Gdańsk: Wydawnictwo morskie.
- Stape, J.H. (red.). (2015). *The New Cambridge Companion to Joseph Conrad*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stape, J.H. & Knowles, O. (red.). (1996). *A Portrait in Letters: Correspondence to and about Conrad*. Amsterdam, Atlanta: Editions Rodopi.
- Watt, I. (1984). *Conrad w wieku dziewiętnastym*, tłum. M. Boduszyńska-Borowikowa. Gdańsk: Wydawnictwo Morskie.
- Wojciechowska, S.J. (2023). *Nostalgia as a Mode of Reflection in the Autobiographical Narratives of Joseph Conrad and Henry James*. Lausanne, Berlin: Peter Lang.
- Woolf, V. (1985). *Moments of Being. A Collection of Autobiographical Writing*, red. J. Schulkind. San Diego, New York, London: Harcourt.
- Woolf, V. (1984). Joseph Conrad. W: V. Woolf, *The Common Reader*. New York: Harcourt.
- Woolf, V. (2012). The New Biography. W: V. Woolf, *Granite and Rainbow*. New York: Girvin Press.

Sylvia Janina Wojciechowska, adiunkt w Katedrze Nauk o Literaturze w Instytucie Neofilologii Uniwersytetu Ignatianum w Krakowie. Jest absolwentką Filologii Klasycznej UMK w Toruniu oraz Filologii Angielskiej i Włoskiej Uniwersytetu w Stuttgarcie, Niemcy. Jej zainteresowania obejmują brytyjską twórczość modernistyczną, literaturę sielankową, studia nad nostalgią i trybem pastoralnym. Oprócz licznych artykułów opublikowała dwie monografie: *Re(Visions) of the Pastoral in Selected British and*

American post-Romantic Fiction (2017) i *Nostalgia as a Mode of Reflection in the Autobiographical Narratives of Joseph Conrad and Henry James* (2023) oraz zredagowała tom *Colossus. How Shakespeare Still Bestrides the Cultural and Literary World* (2018). Jest członkiem British Comparative Literature Association, Polish Association for the Study of English, Joseph Conrad Society (UK) oraz Polskiego Towarzystwa Conradowskiego.